

ΜΕΡΟΣ

1

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

Θεωρητική κατεύθυνση

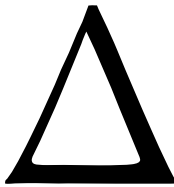
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Διανοητική και ηθική αρετή

Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική αρετή;

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ



Το ειδών είναι λοιπόν τα είδη της αρετής, η **διανοητική και η ηθική**. Η διανοητική χρωστά και τη γένεσή της και την αύξησή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία, γι' αυτό και έχει ανάγκη από πείρα και χρόνο, ενώ η **ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα συνήθειας**, από όπου έχει πάρει και το όνομα, που παρουσιάζει μικρή μόνο διαφορά από τη λέξη έθος.

Από αυτό ακριβώς είναι φανερό ότι καμία ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως. Γιατί βέβαια κανένα πράγμα εφοδιασμένο από τη φύση με κάποιες ιδιότητες δεν μπορεί να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό, όπως για παράδειγμα η πέτρα: επειδή από τη φύση της κινείται προς τα κάτω, δεν είναι δυνατόν να συνηθίσει να κινείται προς τα πάνω, έστω και αν χιλιάδες φορές προσπαθήσει κανείς να της μάθει πετώντας την προς τα πάνω• ούτε η φωτιά (μπορεί να συνηθίσει να πηγαίνει) προς τα κάτω, ούτε υπάρχει κανένα άλλο από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση με μια ορισμένη ιδιότητα που θα μπορούσε να συνηθίσει να συμπεριφέρεται με άλλο τρόπο. Επομένως οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως ούτε όμως και είναι αντίθετη προς τη φύση μας η γένεσή τους μέσα μας, αλλά (υπάρχουν σ' εμάς που) έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

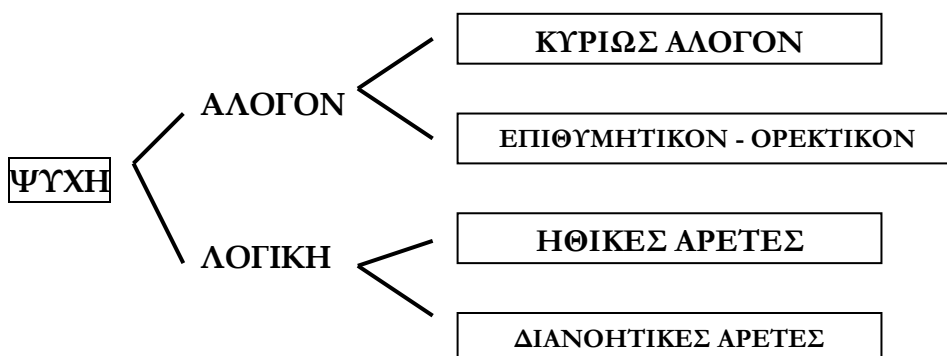
- Τα είδη της αρετής:
 - α) **διανοητική** (διδασκαλία, πείρα, χρόνος)
 - β) **ηθική** (έθος, συνήθεια)
 - Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.
 - Ό,τι έχει από τη φύση κάποιες ιδιότητες δεν μπορεί με τη συνήθεια να αποκτήσει άλλες, π.χ., η πέτρα ή η φωτιά.
 - **Συμπέρασμα** : α) Οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας από τη φύση.
 - β) η φύση όμως μας έκανε επιδεικτικούς στις αρετές, τέλειοι όμως γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους (της συνήθειας)
-

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Τι σημαίνει ψυχή για τον Αριστοτέλη;

Στο Α' Βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων του ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι όλα τείνουν σε ένα αγαθό, την **ευδαιμονία**. Η ευδαιμονία είναι «*ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελειαν*», δηλαδή δραστηριότητα της ψυχής που στοχεύει στην αρετή.

Η ψυχή κατά τον Αριστοτέλη, αποτελείται από **το άλογον** και το **λόγον έχον**, το λογικό. Δες το παρακάτω διάγραμμα.



Ποια είναι τα είδη της αρετής;

Το κυρίως άλογο μέρος της ψυχής περιλαμβάνει όλες εκείνες τις λειτουργίες που γίνονται αυτόματα π.χ. η αναπνοή, ο χτύπος της καρδιάς, τα αντανακλαστικά. Το **επιθυμητικόν και ορεκτικόν** συμμετέχουν κατά κάποιο τρόπο στη λογική, καθώς οι ηθικές αρετές σχετίζονται κάπως με τις επιθυμίες του ανθρώπου. Οι **διανοητικές αρετές** έχουν σχέση με το λογικό μέρος της ψυχής. Τέτοιες είναι η σοφία, η σύνεση, η σωφροσύνη. Το κύρος γνώρισμά τους είναι ότι χρωστούν τη γένεση και αύξησή τους στη διδασκαλία. Η απόκτησή τους λοιπόν προϋποθέτει **πείρα** και **χρόνο**. Οι **ηθικές αρετές**, όπως π.χ. η ελευθεριότητα, η γενναιοδωρία, η σωφροσύνη, ανήκουν στο λογικό μέρος της ψυχής, μετέχουν όμως και στο επιθυμητικό. Τις ηθικές αρετές τις αποκτά ο άνθρωπος με τον εθισμό, τη συνήθεια, την άσκηση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς (**έθος**). Σε αντίθεση με τις διανοητικές αρετές το βάρος για την απόκτησή τους πέφτει κυρίως στο άτομο, στη θέλησή του να ασκηθεί σε αυτές και να τις κατακτήσει. Για τον Αριστοτέλη άλλωστε υπάρχει ετυμολογική σχέση ανάμεσα στις λέξεις **ηθική, ήθος** (χαρακτήρας), **έθος** (συνήθεια).

**Ποιος είναι ο
συλλογισμός του
Αριστοτέλη;**

Αν οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού, συνηθείας και άσκησης τότε :

- Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας από τη φύση, αφού άλλωστε σε κανένα ον δεν μπορούμε να αλλάξουμε με τον εθισμό τα φυσικά του χαρακτηριστικά (π.χ. πέτρα ή φωτιά).
- Οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση (πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς) με την ικανότητα να δεχτού τις ηθικές αρετές.

Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη είναι **επαγωγικός** (από τα επιμέρους στα γενικά), χρησιμοποιεί μάλιστα και δυο παραδείγματα (τεκμήρια) από τη φύση για να αποδείξει τη σκέψη του. Τεκμήριο είναι και η αναφορά στην ετυμολογική συγγένεια των όρων **ηθική, ήθος, έθος**.

**Ποια η χρήση
της ετυμολογίας
στον Αριστοτέλη;**

- Όπως είπαμε ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί ως τεκμήριο για να αποδείξει ότι οι ηθικές αρετές αποκτώνται με την άσκηση την ετυμολογική συγγένεια των λέξεων, **έθος, ήθος, ηθική**. Πράγματι ανάμεσα στις λέξεις υπάρχει ετυμολογική συγγένεια :η λέξη ήθος είναι εκτεταμένη μορφή της λέξης έθος (δηλ. το βραχύ -ε- έγινε μακρό -η(ήθος). Ο Αριστοτέλης πίστευε γενικά ότι οι λέξεις αποδίδουν την αληθινή σημασία των πραγμάτων ή αλλιώς τα πράγματα είναι έτσι όπως τα δηλώνουν οι λέξεις. Μια τέτοια άποψη φυσικά οδηγούσε συχνά σε σφάλματα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ

Ενότητα 1η

(B 1, 1-3)

Διανοητική και ηθική αρετή.

Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική αρετή;

1. Ο Αριστοτέλης συνεχίζοντας την εξέταση των προβλημάτων της ηθικής στο Β' βιβλίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* παίρνει ως δεδομένο το πόρισμα στο οποίο κατέληξε στο τέλος του Α' βιβλίου. Έχοντας υπόψη σας και την εισαγωγή του βιβλίου σας, να εντοπίσετε στο κείμενο τι απασχόλησε τη σκέψη του μέχρι τώρα και σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει.
2. Ποια είδη της αρετής διακρίνει ο Αριστοτέλης, σε ποιο μέρος της ψυχής ανήκει κάθε είδος και από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη καθενός; Βλ. και εισαγωγή σχολικού βιβλίου, σσ. 152-153.
3. Ποια σχέση έχουν με τις ηθικές αρετές : *φύσις* και *έθος*; Να δώσετε το εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων.
4. Α. Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις αποδίδουν σωστά το περιεχόμενο της ενότητας και ποιες όχι; Να τις χαρακτηρίσετε ανάλογα βάζοντας ένα σταυρό στην αντίστοιχη στήλη.

Σωστό Λάθος

- α) Η αρετή διακρίνεται σε διανοητική και ηθική.
- β) Οι διανοητικές αρετές δεν εξαρτώνται από τη διδασκαλία.
- γ) Οι ηθικές αρετές προέρχονται από τη φύση.
- δ) Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού.
- ε) Οι φυσικές ιδιότητες αλλάζουν με τον εθισμό.
- στ) Έχουμε από τη φύση την προδιάθεση να δεχτούμε τις ηθικές αρετές.
- ζ) Οι διανοητικές αρετές χρειάζονται χρόνο και εμπειρία για να αναπτυχθούν.

5. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί στο απόσπασμα ο Αριστοτέλης και με ποιο στόχο;

6. Να γράψετε μια μικρή παράγραφο σε δοκιμιακό ύφος στην οποία να χρησιμοποιήσετε ως θεματική πρόταση τη βασική θέση του φιλοσόφου για την ηθική αρετή και να την στηρίξετε με τα επιχειρήματα που εκείνος χρησιμοποιεί διατυπωμένα με δικά σας λόγια. Να ενισχύσετε την επιχειρηματολογία με απλά, συγκεκριμένα παραδείγματα από την καθημερινή εμπειρία.

7. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζεται πρακτικός νους που καταφεύγει συχνά στην πραγματικότητα για να τεκμηριώσει τις απόψεις του, τις οποίες παρουσιάζει σε απλό και λιτό ύφος. Ποια στοιχεία του αποσπάσματος θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν αυτές τις κρίσεις;

8. Να επισημάνετε στο κείμενο τις λέξεις που εκφράζουν όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας και να δώσετε το εννοιολογικό τους περιεχόμενο.

Η ηθική καλλιεργείται με την ηθική πράξη

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Και επιπλέον για όσα υπάρχουν σ' εμάς από τη φύση, πρώτα έχουμε τη δυνατότητά τους να ενεργήσουν και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (αυτό γίνεται φανερό στις αισθήσεις μας • πράγματι, τις αισθήσεις – της όρασης ή της ακοής- δεν τις αποκτήσαμε έχοντας δει ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά, αντίθετα, έχοντάς τις κάναμε χρήση τους και δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους)• τις αρετές όμως τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, όπως ακριβώς γίνεται και στις άλλες τέχνες • αυτά δηλαδή που πρέπει να τα κάνουμε, αφού πρώτα τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα• για παράδειγμα οικοδόμοι γίνονται χτίζοντας σπίτια και κιθαριστές παίζοντας κιθάρα• με τον ίδιο τρόπο λοιπόν γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Για κάθε τι που το έχουμε από τη φύση, πρώτα έχουμε τη δυνατότητα του να ενεργήσει και ύστερα φτάνουμε στην ίδια την ενέργεια.
 - Για παράδειγμα με τις αισθήσεις :πρώτα είχαμε τη δυνατότητα και μετά τις χρησιμοποιήσαμε.
 - Τις αρετές, αντίθετα, τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, όπως και τις άλλες τέχνες.
 - Παραδείγματα (τεκμήρια) που στηρίζουν το συλλογισμό του.
-

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

**Ποιο είναι το
δεύτερο
επιχείρημα του
Αριστοτέλη;**

Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης κατέληξε στην άποψη ότι **καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει στον άνθρωπο από τη φύση**. Σ' αυτή την ενότητα ο Αριστοτέλης ενισχύει την άποψή του με ένα δεύτερο επιχείρημα. Συγκεκριμένα κάνει μια αντιδιαστολή ανάμεσα στα γνωρίσματα που ο άνθρωπος έχει από τη φύση του (όπως λ.χ. οι αισθήσεις, η ακοή, η όραση) και στις αρετές. Τα πρώτα (τα εκ φύσεως) ο άνθρωπος πρώτα έχει τη δυνατότητα να ενεργήσει και μετά πραγματοποιεί αυτή την ενέργεια (έχεις από τη φύση σου τη δυνατότητα να βλέπεις).

Για τις αρετές όμως ισχύει το αντίθετο : πρώτα τις εφαρμόζουμε στην πράξη και μετά τις αποκτούμε (γινόμαστε λ.χ. δεξιότεχνες στην κιθάρα αφού πρώτα δαπανήσουμε πολύ χρόνο ασκούμενοι στην κιθάρα). Έτσι είναι φανερό ότι **οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν σε εμάς από τη φύση**.

Ποια η λογική μορφή του δεύτερου επιχειρήματος;

Μπορούμε να αναπαραστήσουμε το δεύτερο επιχείρημα του Αριστοτέλη ως εξής:

α. Για ό,τι έχουμε από τη φύση πρώτα υπάρχει η δυνατότητα να ενεργήσει και μετά

ακολουθεί η ενέργεια.

ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΣ:

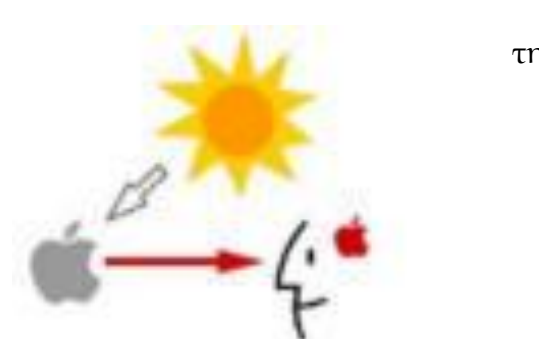
β. Με τις αρετές συμβαίνει το αντίθετο :πρώτα τις εφαρμόζουμε στην πράξη και μετά τις αποκτούμε.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: Αφού με τις ηθικές αρετές δε συμβαίνει ό,τι συμβαίνει με αυτά που έχουμε εκ φύσεως, είναι φανερό πως ο άνθρωπος **δεν έχει μέσα του εκ φύσεως τις ηθικές αρετές.**

Τι σημαίνουν οι έννοιες δύναμης και ενέργεια στον Αριστοτέλη;

Ο Αριστοτέλης διακρίνει συχνά αντιθετικά τις έννοιες **δύναμης** και **ενέργεια**. **Δύναμης** είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει κάτι ή να κάνει κάτι. **Ενέργεια** είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Γενικά ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η ενέργεια έχει μεγαλύτερη αξία από τη

δύναμη. Κατά τον Αριστοτέλη υπάρχουν επίσης τρία είδη δυνάμεων :α) αυτές που τις αποκτούμε με τη γένεσή μας (π.χ. αισθήσεις), β) αυτές που τις αποκτούμε με το έθος(π.χ. οι ηθικές αρετές), γ) αυτές που τις αποκτούμε με μάθηση (π.χ. οι τέχνες).



Σε αυτό το πρόχειρο σκίτσο καταλαβαίνουμε την ορολογία του Αριστοτέλη. Ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα (δύναμης) από τη φύση του να δει. Όταν το φως διεγείρει αυτή τη δυνατότητα, επέρχεται αμέσως η πραγμάτωσή της, δηλ. η όραση (ενέργεια).

Ποια η σχέση αρετής και τέχνης;

Η σχέση βρίσκεται στη διαδικασία απόκτησης. Οι αρετές δεν είναι φυσικά τέχνες, αλλά κατακτώνται με την άσκηση γιατί δεν υπάρχουν μέσα μας από τη φύση. Γινόμαστε δηλ. δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, όπως γινόμαστε καλοί κιθαριστές ασκούμενοι στην κιθάρα. Στις αρετές μάλιστα όπως και στις τέχνες, παίζει ρόλο και η ποιότητα των ενεργειών : αυτοί που χτίζουν καλά σπίτια θα γίνουν καλοί οικοδόμοι και αυτοί που ασκούνται με κακό τρόπο στην αρετή δεν θα γίνουν ποτέ ενάρετοι.

Γιατί ο Αριστοτέλης αλλάζει τα πρόσωπα των ρημάτων από α' σε γ' ;

Είναι χαρακτηριστική η εναλλαγή α' και γ' προσώπου στις ενότητες που μελετούμε. Στη β' ενότητα λ.χ. έχουμε : ήμῖν, ἀποδίδομεν, ἐλάβομεν, λαμβάνομεν, γίνονται, ἔσονται.

Οι εναλλαγές αυτές πρώτα απ' όλα δείχνουν ότι ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί στα κείμενά του προφορικό λόγο. Κατόπιν βλέπουμε ότι όπου χρησιμοποιεί α' πληθυντικό πρόσωπο εντάσσει και τον εαυτό του στο νόημα του λόγου του (π.χ. τις αισθήσεις τις έχουν όλοι και ο Αριστοτέλης). Όπου χρησιμοποιεί το γ' πληθυντικό εξαιρεί τον εαυτό του (π.χ. όταν μιλάει για τις τέχνες και τους κιθαριστές).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ

Ενότητα 2η (B 1, 4)

Η ηθική αρετή καλλιεργείται με την ηθική πράξη

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. α) Να επισημάνετε τη λέξη με την οποία εισάγεται η νέα ενότητα και να εξηγήσετε το ρόλο της στη δομή της επιχειρηματολογίας του φιλοσόφου.

β) Χρησιμοποιώντας την επαγωγική μέθοδο, να συνθέσετε μία παράγραφο στην οποία θα υποστηρίξετε τη βασική θέση του Αριστοτέλη (οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν γίνονται) με το επιχείρημα που προβάλλεται εδώ, διατυπωμένο με δικά σας λόγια.

2. Ο λόγος του φιλοσόφου εδώ είναι δομημένος με τη βοήθεια των μεθόδων της αντίθεσης και της αναλογίας. Αφού επισημάνετε σε ποια σημεία χρησιμοποιείται η κάθε μέθοδος, να δείξετε ποια στοιχεία της επιχειρηματολογίας αντιτίθενται και ποια παρουσιάζονται αναλογικά. Επίσης να βρείτε ποιοι εκφραστικοί τρόποι (λεξιλόγιο, σύνταξη κλπ.) εξυπηρετούν καθεμιά από τις δύο μεθόδους ανάπτυξης.

3. α) Να βρείτε τα χρονικά επιρρήματα της ενότητας και να δείξετε τη λειτουργικότητά τους σε σχέση με την επιχειρηματολογία.

β) Ποιος είναι ο ρόλος του επιρρήματος *πολλάκις* στην επιχειρηματολογία του Αριστοτέλη για τον τρόπο απόκτησης της ηθικής αρετής;

4. Ποιο είναι το περιεχόμενο των εννοιών *δύναμις* - *ἐνέργεια* στην αριστοτελική φιλοσοφία; β) Ποια από τις δύο έννοιες θεωρεί ο φιλόσοφος πιο αξιόλογη; Μπορούμε να το συμπεράνουμε αυτό από το κείμενο;

Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ερωτήσεις

1. Να βρείτε με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις της νέας ελληνικής: *κομιστής, θυρωρός, λήμμα*.

2. Να γράψετε τη σημασία των εκφράσεων:

δίδωμι λόγον τινί:

δίκην δίδωμι τινί:

δίκας δίδωμι:

ἀποδίδομαί τινα:

ἐκδίδωμι ἢ ἐκδίδομαι θυγατέρα:

δίκην λαμβάνω παρά τινος:

ζημίαν λαμβάνω παρά τινος:

Σχέση αγωγής και αρετής

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Tο επιβεβαιώνει και αυτό που συμβαίνει στις πολιτείες :οι νομοθέτες δηλ. κάνουν τους πολίτες αγαθούς με το να τους συνηθίζουν (σε ηθικές πράξεις) και η επιδίωξη κάθε νομοθέτη είναι αυτή, ενώ όσοι δεν την πραγματοποιούν σωστά αποτυγχάνουν, και σε αυτό ακριβώς διαφέρει το καλό πολίτευμα από το κατώτερο πολίτευμα. Ακόμα κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα και δημιουργείται και καταστρέφεται, και όμοια επίσης (κάθε) τέχνη διότι οι κιθαριστές γίνονται και επιδέξιοι και αδέξιοι από το παίξιμό τους στην κιθάρα. Με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι υπόλοιποι ▪ διότι με το να χτίζουν σωστά θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, ενώ με το να χτίζουν άσχημα (θα γίνουν) κακοί. Γιατί αν (τα πράγματα) δεν ήταν έτσι, καθόλου δεν θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε, αλλά όλοι θα γεννιόνταν καλοί ή κακοί.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Οι νομοθέτες με τον εθισμό διαπαιδαγωγούν τους πολίτες.
 - Κάθε αρετή κερδίζεται ή χάνεται από τις ίδιες αιτίες και με του ίδιους τρόπους, όπως και οι τέχνες.
 - Οι κιθαριστές και οι οικοδόμοι ξεχωρίζουν από την καλή χρήση στη πράξη της αντίστοιχής αρετής τους.
 - Αν δε συνέβαινε έτσι οι άνθρωποι θα γεννιόνταν επιτυχημένοι ή αποτυχημένοι.
-

Ποια η σχέση νομοθέτη και ηθικής αρετής;

Οι νομοθέτες αποτελούν εδώ μέρος της συλλογιστικής πορείας του Αριστοτέλη για να αποδείξει το επίκτητο των ηθικών αρετών. Αυτοί λοιπόν αποτελούν παράγοντες αγωγής καθώς επιδρούν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα μέσω του εθισμού (έθος). Οι νομοθέτες όμως εδώ χρησιμοποιούνται ως περιεχόμενο συλλογισμού : επειδή δηλ. οι νομοθέτες εθίζουν τους πολίτες στις ηθικές αρετές, συμπεραίνουμε ότι οι τελευταίες είναι επίκτητες και όχι έμφυτες. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί μια πολιτική λειτουργία (το ρόλο των νομοθετών) για να ενισχύσει τη θέση του για τη φύση των ηθικών αρετών.

Σχέση νομοθέτη και αγαθής – φαύλης πολιτείας

Η αποτελεσματικότητα του έργου των νομοθετών (δηλ. η πρόοδος των πολιτών στην απόκτηση των ηθικών αρετών) αποτελεί κριτήριο για τον Αριστοτέλη του διαχωρισμού σε αγαθή και φαύλη. Ας προσέξουμε ότι για τον Αριστοτέλη δεν υπάρχουν εξ ορισμού καλά πολιτεύματα και κακά : η ποιότητα της πολιτικής συμπεριφοράς των πολιτών τους (στο συγκεκριμένο η ανταπόκρισή τους σε θέματα ηθικής αρετής) είναι το σημείο διάκρισης. Έτσι μια λ.χ. ονομαζόμενη δημοκρατία, όπου όμως οι πολίτες θα σημείωναν αρνητική επίδοση σε θέματα αρετής, θα αποτελούσε φαύλη πολιτεία (οχλοκρατία) σε αντίθεση με μία ας πούμε βασιλεία, όπου οι νομοθέτες είχαν καταφέρει να εθίσουν τους πολίτες και να τους κάνουν αγαθούς.

Έκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν

Η γέννηση αλλά και η φθορά κάθε αρετής επιτυγχάνεται με τον ίδιο τρόπο (διὰ τῶν αὐτῶν) και έχει την ίδια αιτιολόγηση (ἐκ τῶν αὐτῶν). Κεντρικό σημείο εδώ είναι το αντιθετικό δίπολο **γέννηση – φθορά** που είναι βασικό στη σκέψη του Αριστοτέλη. Μια αρετή (π.χ. η αυτοπεποίθηση) γεννιέται ή φθείρεται μέσα από παρόμοιες διαδικασίες και παρόμοια αιτιολόγηση. Αυτό που θα διακρίνει το αποτέλεσμα είναι η **ποιότητα** των ενεργειών. Για να το διευκρινίσει καλύτερα ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα από το χώρο των τεχνών.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Από ποιο χώρο αντλεί το νέο του επιχείρημα ο Αριστοτέλης και ποια βασική θέση του, που είδαμε στις προηγούμενες ενότητες, θέλει να ενισχύσει με αυτό;
2. Ποια είναι η επιδίωξη κάθε νομοθέτη και πώς αυτή υλοποιείται;
3. Να επισημάνετε το κριτήριο που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, όταν διακρίνει την αγαθή πολιτεία από τη φαύλη. Σήμερα θα συμφωνούσατε με το κριτήριο αυτό ή θα το απορρίπτατε εντελώς;
4. *ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται:* α) Ποιο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος φιλοσοφικών εννοιών υπόκειται στο χωρίο αυτό; β) Να δείξετε τη σχέση που έχουν τα αντιθετικά μέλη του ζεύγους με τον εθισμό και την ηθική πράξη, όπως φαίνεται στην ενότητα.

Το θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος είναι η γέννηση και η φθορά. Για την απάντηση προσοχή στην έννοια της ποιότητας του εθισμού.

5. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί και στην ενότητα αυτή επιχειρήματα (παραδείγματα) από την τέχνη, για να ενισχύσει τη βασική του θέση. Να τα αποδώσετε με δικά σας λόγια, επισημαίνοντας τη διαφορά τους από παρόμοια επιχειρήματα της προηγούμενης ενότητας.
6. *εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχε, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος:* Η άποψη που εκφράζεται στο απόσπασμα συμφωνεί με όσα υποστήριξε ο Αριστοτέλης στην 1η ενότητα σχετικά με το ρόλο της διδασκαλίας στη

7. Ο Περικλής στον Έπιτάφιο αναφέρεται στην ἀρετή (= ανδρεία) του Αθηναίου πολίτη ως εξής: *μη μετὰ νόμων τὸ πλέον ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν* (Θουκ. ΙΙ, 39, 4). Να συγκρίνετε την άποψη αυτή με τη θέση του Αριστοτέλη για το ρόλο του νόμου στην καλλιέργεια της ηθικής αρετής. Πού οφείλεται, κατά τη γνώμη σας, η διαφορά του πολιτικού από το φιλόσοφο;

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. **ἀγαθός:** α) Ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης και ποια στο συγκεκριμένο κείμενο; β) Να δώσετε τις σημασίες του επιθέτου στη νέα ελληνική.
2. **φαῦλος:** α) Ποια είναι η κυριολεκτική σημασία της λέξης; β) Τι σημαίνει στη νέα ελληνική η έκφραση «φαῦλος κύκλος» και η λέξη «φauλοκρατία»;
3. **ἀμαρτάνουσιν**, φθείρεται: α) Ποια ομόρριζα θηλυκά ουσιαστικά αποτελούν όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας και ποιο είναι το σημασιολογικό τους περιεχόμενο; β) Να γράψετε από δύο ετυμολογικά συγγενείς λέξεις (απλές ή σύνθετες) για το κάθε ρήμα.
4. **τέχνη:** α) Ποιες σημασίες της λέξης γνωρίζετε; β) Να γράψετε παράγωγα επίθετα (απλά ή σύνθετα).
5. **ἀμαρτάνω:** α) Να δώσετε τη σημασία του ρήματος στην αρχαία ελληνική, κυριολεκτικά και μεταφορικά. β) Να δικαιολογήσετε το σημασιολογικό του περιεχόμενο στη χριστιανική ηθική.

ΕΝΟΤΗΤΑ

4

Σχέση αγωγής και αρετής**ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ**

Tο ίδιο συμβαίνει και με τις αρετές : δηλαδή με τον να κάνουμε όσα απαιτούνται στην καθημερινή μας συνάφεια με τους ανθρώπους, γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι ▪ επίσης με το να κάνουμε όσα μας αναγκάζουν οι φοβερές περιστάσεις, της ζωής και με το να συνηθίζουμε να φοβόμαστε ή αν έχουμε θάρρος, (γινόμαστε) άλλοι ανδρείοι, άλλοι δειλοί. Παρόμοια συμβαίνει και με τις επιθυμίες και την οργή : δηλ. άλλοι γίνονται συνετοί και πράοι, άλλοι ασυγκράτητοι και οξύθυμοι, οι πρώτοι με το να συμπεριφέρονται σ' αυτές τις περιστάσεις με τον ένα τρόπο, οι άλλοι με τον άλλο. Λοιπόν με ένα λόγο, οι έξεις διαμορφώνονται από τις αντίστοιχες ενέργειες. Για αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας, διότι οι έξεις είναι τελικά αντίστοιχες προς τις διαφορές που οι ενέργειες αυτές παρουσιάζουν μεταξύ τους. Δεν έχει λοιπόν μικρή σημασία να συνηθίζουμε από μικρή ηλικία στον ένα ή στον άλλο τρόπο (*συμπεριφοράς*) αλλά αντίθετα πάρα πολύ μεγάλη, μάλλον τη μέγιστη.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Η συναναστροφή μας με τους άλλους ανθρώπους διαμορφώνει τη ποιότητα των αρετών μας.
- Η ποιότητα λοιπόν των πράξεών μας καθορίζει και την αποτελεσματικότητά μας στην απόκτηση αρετών.
- Ο εθισμός ως προς την απόκτηση αρετών ξεκινά από την παιδική ηλικία :για αυτό το λόγο έχει σημασία η ορθή διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Η σημασία της έξεως.

Η λέξη *έξις* προέρχεται από τη ρίζα ΣΕΧ- του *έχω* (στο μέλλοντα: *έξω*) και δηλώνει αυτά που αποκτά κανείς στο μέλλον εξαιτίας κάποιων πράξεων που συμβαίνουν στο παρόν. Όμοιες ενέργειες δηλ. (έθος) παράγουν ποιότητα ενεργειών με συγκεκριμένη κατεύθυνση : αν από μικρός κανείς (*εὐθύς ἐκ νέων*) εθίζεται σε συγκεκριμένους κώδικες συμπεριφοράς (*ανδρείος, ευθύς, ειλικρινής, αισιόδοξος*) τους επαναλαμβάνει στη διάρκεια της ζωής του. Αυτός που έχει όμως σημασία για τον Αριστοτέλη είναι η ποιότητα (*ποιάς*) των ενεργειών και όχι μόνο η επανάληψη.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. α) Πώς εισάγει ο Αριστοτέλης το νέο μέρος του συλλογισμού του και ποια σημεία της επιχειρηματολογίας του διασαφηνίζει;
- β) Ποια συλλογιστική μέθοδο ακολουθεί και σε ποιο συμπέρασμα καταλήγει;

ΠΡΟΣΟΧΗ : ΑΝΑΛΟΓΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

2. Να επισημάνετε τα αντιθετικά ζεύγη που σχηματίζουν μέσα στο κείμενο οι ηθικές αρετές με τις αντώνυμες τους έννοιες (κακίες).
3. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί στην ενότητα πολλές φορές τα ρήματα *εθίζομαι, πράττω και γίνομαι* σε διάφορους τύπους. Να εξηγήσετε ποια σημασία έχει η επαναλαμβανόμενη χρήση των συγκεκριμένων ρημάτων και η χρονική τους βαθμίδα στη δόμηση της επιχειρηματολογίας του φιλοσόφου για την απόκτηση της ηθικής αρετής.
4. Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξις γίνονται: Να εντοπίσετε τη νέα αριστοτελική έννοια που περιέχεται στο χωρίο και να δώσετε τον ορισμό της με τη βοήθεια του κειμένου της ενότητας.
5. Να αναλύσετε με λίγα λόγια τα χωρία της ενότητας στα οποία φαίνεται ότι η ηθική αρετή είναι κοινωνική αρετή.

6. Λαμβάνοντας υπόψη σας τη θέση του φιλοσόφου για τις ἕξεις, όπως εκφράζεται στην ενότητα, και αυτήν που υποστηρίζει συμπληρωματικά πιο κάτω : ἢ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετὴ ἐστίν (HN 1144 b 30), να δείξετε ποιος είναι ο ρόλος των ἕξεων στην απόκτηση και καλλιέργεια των ηθικών αρετών. Ποιους περιορισμούς θέτει ο φιλόσοφος σχετικά με τις ἕξεις (στο κείμενό σας και στο χωρίο που σας δίνεται);

Λεξιλογικές – σημασιολογικές ερωτήσεις

1. **συναλλάγμασι**: α) Ποια είναι η σημασία της λέξης στο κείμενο; β) Με βάση την ετυμολογία της να δικαιολογήσετε τη σημερινή σημασία της λέξης.
2. **ἀκόλαστος**: α) Ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης; β) Ποιες σημασίες έχει στη νέα ελληνική;
3. **ἕξεις**: α) Να δικαιολογήσετε τη σημασία της λέξης στο κείμενο με βάση την ετυμολογία της. β) Τι σημαίνουν οι φράσεις : «ψεύδεται καθ' ἕξιν» και «ἕξις, δευτέρα φύσις»;
4. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: **στρεβλός, ευεξία, παμπληθής, ποιότητα** ;
5. **δεινοῖς**: Να γράψετε ονοματικά σύνολα που να αποδίδουν τις διάφορες σημασίες της λέξης.

ΕΝΟΤΗΤΑ

5

Σχέση αρετής και ευχαρίστησης (ηδονής)**ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ**

Πρέπει λοιπόν να θεωρούμε (αποδεικτικό) σημάδι ότι έχουν διαμορφωθεί οι έξεις, την ευχαρίστηση ή τη δυσαρέσκεια που συνοδεύει τις πράξεις ▪ διότι αυτός που απέχει από τις σωματικές απολαύσεις και χαίρεται ίσα – ίσα για αυτό είναι συνετός, όμως αυτός που δυσανασχετεί ακόλαστος (αχαλίνωτος) και αυτός που υπομένει τους κινδύνους και χαίρεται ή έστω δε δυσαρρεστείται είναι ανδρείος, όποιος όμως δυσαρρεστείται δειλός. Η ηθική αρετή δηλ. αφορά στην ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια. Διότι εξαιτίας της ευχαρίστησης κάνουμε τις τιποτένιες πράξεις κι εξαιτίας της δυσαρέσκειας αποφεύγουμε τις καλές πράξεις. Γι' αυτό πρέπει αμέσως από την πιο μικρή ηλικία να έχουμε πάρει τέτοια αγωγή ώστε και να ευχαριστιόμαστε και να δυσανασχετούμε για αυτά που πρέπει, όπως λέει ο Πλάτων : γιατί η σωστή εκπαίδευση είναι αυτή.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Ψυχολογική η απόδειξη της κατάκτησης των έξεων : το συναίσθημα ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας που νιώθουμε στην υλοποίησή τους.
 - Ο συνετός συγκρατεί τον εαυτό του στις ευχαριστήσεις του σώματος και χαιρείται για αυτό.
 - Όπως και να έχει η ηθική αρετή σχετίζεται άμεσα με το συναίσθημα που νιώθουμε όταν ενεργούμε σύμφωνα με αυτή.
-

Η έννοια σημείον

Ο Αριστοτέλης εδώ ψάχνει το αποδεικτικό εκείνο σημείο που θα βοηθήσει το υποκείμενο να αντιληφθεί ότι βαδίζει στο σωστό δρόμο για την απόκτηση των ηθικών αρετών. Καθώς η πορεία είναι *ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν* κανείς δεν μπορεί θεωρητικά να είναι σίγουρος ότι προσεγγίζει την αρετή με τον σωστό τρόπο. Ο Αριστοτέλης επισημαίνει ένα κριτήριο :την **ηδονή**, την ευχαρίστηση που νιώθει κανείς όταν κατακτά ηθικές αρετές. Όταν το άτομο ενεργεί και η ενέργειά του τού προξενεί ευχαρίστηση, τότε ακολουθεί το σωστό δρόμο. Ακόμα λοιπόν και όταν απέχει κανείς από την υπερβολή των σωματικών αρετών, πρέπει αυτή την επιλογή να τη βιώνει ως ευχαρίστηση (*χαίρων σώφρων*) :σε κάθε άλλη περίπτωση, ακόμα δηλ. και ν ενεργεί ως ανδρείος π.χ. αλλά αυτή η ενέργεια του προκαλεί δυσαρέσκεια, δεν κατέχει αυτήν την αρετή, στην ουσία κατέχει το αντίθετό της, δηλ. είναι ενεργεί ως δειλός.

Τι εννοεί με *διὰ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα* ;

Το αίσθημα της ευχαρίστησης (ηδονή) μπορεί να συνοδεύει και μικρές, μηδαμινές απολαύσεις. Ας πούμε χονδρικά ότι υπάρχουν καλές και κακές ηδονές, όπως επίσης και καλή δυσαρέσκεια, με την έννοια ότι μπορεί αρχικά στο δρόμο μας για την κατάκτηση της ηθικής αρετής να νιώθουμε *λύπη*. Για αυτό το λόγο ο Αριστοτέλης δίνει πρακτικές συμβουλές αποφυγής ή περιορισμού των ενεργειών εκείνων που προκαλούν παρόμοια συναισθήματα (π.χ. η υπερβολή στις σωματικές ηδονές). Η σωστή παιδεία θα μας δώσει τα κριτήρια επιλογής των ανώτερων ευχαριστήσεων και τον τρόπο να αποφεύγουμε τις ανώφελες ηδονές.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Με ποιο κριτήριο μπορεί να αποφανθεί κανείς, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, για την οριστική διαμόρφωση των ἔξεων;
2. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να εξηγήσει το κριτήριο της διαμόρφωσης ἔξεων;
3. Ποια είναι η σχέση μεταξύ ηθικής αρετής και λύπης ή ηδονής και πώς την εξηγεί ο Αριστοτέλης;
4. Ποια είδη ηδονής φαίνεται να διακρίνει ο Αριστοτέλης σύμφωνα με τα σχόλια του βιβλίου σας;
5. Ποια θεωρεί ο Αριστοτέλης «ορθή» παιδεία; Συμφωνείτε με τα κριτήριά του;
6. **σώφρων, ἀκόλαστος, ἀνδρείος**, δειλός: Να δώσετε τον ορισμό καθενός όρου με βάση το κείμενο.
7. **Διὸ δεῖ ... οἷς δεῖ**: Ποιος νομίζετε ότι αποφασίζει με τι «πρέπει» να χαίρονται ή να λυπούνται οι νέοι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη; Η άποψή του θα ήταν χρήσιμη στη σύγχρονη πραγματικότητα;
8. Πώς αντιλαμβάνεσθε την άποψη ότι η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο; Μήπως κάποτε συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή εκείνο που «πρέπει» να κάνουμε - το ηθικώς πράττειν - να μας είναι πιο δυσάρεστο; Ο Αριστοτέλης γράφει σχετικά (HN, 1117b 17-18) ότι: οὐ δὴ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἡδέως ἐνεργεῖν ὑπάρχει, πλὴν ἐφ' ὅσον τοῦ τέλους ἐφάπτεται (= δεν είναι λοιπόν δυνατόν να βρει κανείς σε όλες ανεξαιρέτως τις αρετές μια ενέργεια που συνεπάγεται ηδονή, παρά μόνο εφόσον αυτή επιτυγχάνει το σκοπό της). Ποια είναι η δική σας άποψη;
9. Να εντοπίσετε και να αναλύσετε το σημείο του κειμένου στο οποίο φαίνεται ότι η ηθική αρετή συνδέεται με την οργανωμένη πολιτική- κοινωνική ζωή.
10. Ποια είναι η αξία του συναισθήματος στον Αριστοτέλη όπως φαίνεται από την ενότητα;

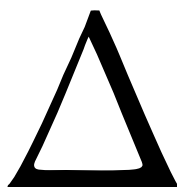
Λεξιλογικές- Σημασιολογικές ερωτήσεις

1. **ὀρθή παιδεία:** Ποια είναι η πρώτη σημασία του επιθέτου ὀρθός; Με ποια σημασία χρησιμοποιείται στο κείμενο και με ποιες σήμερα ;
2. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την έκφραση ὀρθή παιδεία και ο Πρωταγόρας αναφερόμενος στην αγωγή των νέων (από την πόλη με τους νόμους) την έκφραση εὐθύνοισι (= ισιώνουν). Ποιο είναι το κοινό σημείο αυτών των μεταφορικών εκφράσεων και πώς εξηγείται η σχέση τους με την αγωγή των νέων;
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο τις λέξεις που παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια με τις παρακάτω: ἀσήμαντος, ἐπίγονος, ἀναμονή, ἐπιδείνωση, ἐποχή, ἀνεύθυνος.
4. ἤχθαι: Να γράψετε δέκα παράγωγα της λέξης (απλά ή σύνθετα).



Σχέση αρετής και ευχαρίστησης (ηδονής)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ



εν πρέπει όμως να το πούμε μόνο έτσι, ότι δηλ, η αρετή είναι μία έξη, αλλά και τι είδους έξη. Ας πούμε λοιπόν ότι η κάθε αρετή, όπου πράγματος είναι αρετή, και το ίδιο το πράγμα το κάνει να φτάσει στην πιο τέλεια κατάστασή του και το βοηθά να εκτελέσει με το σωστό τρόπο το έργο του, όπως για παράδειγμα η αρετή του οφθαλμού και τον ίδιο τον οφθαλμό ξάνει τέλειο και το έργο του ▪ διότι χάρη στην αρετή του ματιού βλέπουμε καλά. Παρόμοια, η αρετή του αλόγου καθιστά το άλογο αξιόλογο και καλό στο να τρέχει και να μεταφέρει τον αναβάτη και στο να αντιμετωπίσει τους εχθρούς. Αν λοιπόν έτσι έχει το πράγμα σε κάθε περίπτωση, τότε και η αρετή του ανθρώπου θα είναι έξη, χάρη στην οποία ο άνθρωπος γίνεται ικανός και χάρη στην οποία θα επιτελέσει σωστά το έργο του. Πώς θα γίνει αυτό, θα γίνει φανερό κι έτσι, αν εξετάσουμε τι λογής είναι η φύση της.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Οφείλουμε να εξετάσουμε τη φύση της αρετής.
 - Κάθε αρετή τελειοποιεί το υποκείμενό της και το έργο το οποίο αυτό επιτελεί.
 - Το ίδιο συμβαίνει και με την αρετή του ανθρώπου.
-

Η φύση της αρετής

Σε αυτήν την ενότητα ο Αριστοτέλης αποπειράται να εξηγήσει της φύση της αρετής. Καταλήγει λοιπόν ότι η αρετή ενός όντος αποτελείται : α) από την αξία που έχει ένα πράγμα τη στιγμή της πιο ολοκληρωμένης μορφής του, β) το έργο που αυτό το ον επιτελεί με επιτυχία, έργο καθορισμένο από τη φύση του. **Ιδιαίτερα στον άνθρωπο όμως η αρετή είναι η έξις**, δηλ. τα ιδιαίτερα εκείνα του χαρακτήρα του που καθορίζουν τις πράξεις του, το έργο του, απέναντι στα πάθη. Η αρετή δεν είναι ούτε δύναμις ούτε πάθος, είναι αντίδραση απέναντι σε αυτά τα δύο που αναδεικνύει την ποιότητα των έξεων του ανθρώπου. Σημειωτέον ότι τα πάθη είναι όσα σχετίζονται με τη βιολογία του ανθρώπου (ζήλεια, μίσος, πόθος, οργή) και δυνάμεις οι ικανότητες του ανθρώπου να μετέχει σε αυτά, με το δικό του μάλιστα τρόπο ο κάθε άνθρωπος.

Η έννοια του έργου

Ο Αριστοτέλης πίστευε στη **νομοτέλεια** : κάθε τι στη φύση δηλ. υπάρχει για να εκπληρώσει κάποιο σκοπό και όχι εις μάτην, μάταια. Ένα όν λοιπόν επιτελεί το **έργο** για το οποίο είναι προορισμένο και φτάνει στο τέλος του (στο σκοπό του) όταν επιτελεί αυτό το σκοπό με επιτυχία. Παράλληλα όμως για τον Αριστοτέλη κάθε δημιουργήμα της φύσης έχει μέσα στον εαυτό του αυτό που ο φιλόσοφος ονομάζει **ἀρχήν κινήσεως** (δηλ. αρχή της αύξησής του). Από τη στιγμή δηλ. που θα γεννηθεί κάτι από τη φύση, αρχίζει σε αυτό μία ορισμένη διαδικασία που αν δεν εμποδισθεί από έξω, θα οδηγηθεί στο **τέλος του** (στην τελειώσή του) στην ολοκλήρωση του σκοπού του.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης συνεχίζοντας την εξέταση των προβλημάτων της ηθικής στο Β' βιβλίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* παίρνει ως δεδομένο το πόρισμα στο οποίο κατέληξε στο τέλος του Α' βιβλίου. Έχοντας υπόψη σας και την εισαγωγή του βιβλίου σας⁷, να εντοπίσετε στο κείμενο τι απασχόλησε τη σκέψη του μέχρι τώρα και σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει.
2. Ποια είδη της αρετής διακρίνει ο Αριστοτέλης, σε ποιο μέρος της ψυχής ανήκει κάθε είδος και από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη καθενός; Βλ. και εισαγωγή σχολικού βιβλίου, σσ. 152-153.
3. Ποια σχέση έχουν με τις ηθικές αρετές ή φύσις και τὸ ἔθος; Να δώσετε το εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων.
4. Α. Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις αποδίδουν σωστά το περιεχόμενο της ενότητας και ποιες όχι; Να τις χαρακτηρίσετε ανάλογα βάζοντας ένα σταυρό στην αντίστοιχη στήλη.

	Σωστό	Λάθος
α) Η αρετή διακρίνεται σε διανοητική και ηθική.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
β) Οι διανοητικές αρετές δεν εξαρτώνται από τη διδασκαλία.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
γ) Οι ηθικές αρετές προέρχονται από τη φύση.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
δ) Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
ε) Οι φυσικές ιδιότητες αλλάζουν με τον εθισμό.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
στ) Έχουμε από τη φύση την προδιάθεση να δεχτούμε τις ηθικές αρετές.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

ζ) Οι διανοητικές αρετές χρειάζονται χρόνο και εμπειρία για να αναπτυχθούν. □ □

5. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί στο απόσπασμα ο Αριστοτέλης και με ποιο στόχο;
6. Να γράψετε μια μικρή παράγραφο σε δοκιμακό ύφος στην οποία να χρησιμοποιήσετε ως θεματική πρόταση τη βασική θέση του φιλοσόφου για την ηθική αρετή και να την στηρίξετε με τα επιχειρήματα που εκείνος χρησιμοποιεί διατυπωμένα με δικά σας λόγια. Να ενισχύσετε την επιχειρηματολογία με απλά, συγκεκριμένα παραδείγματα από την καθημερινή εμπειρία.
7. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζεται πρακτικός νους που καταφεύγει συχνά στην πραγματικότητα για να τεκμηριώσει τις απόψεις του, τις οποίες παρουσιάζει σε απλό και λιτό ύφος. Ποια στοιχεία του αποσπάσματος θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν αυτές τις κρίσεις;
8. Να επισημάνετε στο κείμενο τις λέξεις που εκφράζουν όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας και να δώσετε το εννοιολογικό τους περιεχόμενο⁸.
9. Στην Άντιγόνη του Σοφοκλή η ομώνυμη ηρώιδα, στην προσπάθειά της να κεντρίσει τη φιλοτιμία της αδελφής της Ισμήνης και να πετύχει τη βοήθειά της στην ταφή του Πολυνείκη, κλείνει τον λόγο της ως εξής:
- οὕτως ἔχει σοι ταῦτα, καὶ δείξεις τάχα
εἴτ' εὐγενὴς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακῆ.*
- (στ. 37-38)
- Η ηθική που προβάλλει στο απόσπασμα η κόρη του Οιδίποδα συμφωνεί με όσα υποστηρίζει ο Αριστοτέλης στο κείμενό σας⁹; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.

10. Ο Ξενοφώντας στο έργο του *Άγησίλαος*, όπου εγκωμιάζει τον ομώνυμο βασιλιά της Σπάρτης, αρχίζει και τελειώνει το προοίμιο του δοκιμίου του με τη λέξη *ἀρετή*. Στη συνέχεια, στην προσπάθειά του να δείξει την

αρετή του Αγησιλάου¹⁰, γράφει: Οἶδα ὅτι τῆς Αἰγισιλάου ἀρετῆς τε καὶ δόξης οὐ ῥάδιον ἄξιον ἔπαινον γράψαι, ὅμως δ' ἐγχειρητέον. (...) Περὶ μὲν οὖν εὐγενείας αὐτοῦ τί ἂν τις μείζον καὶ κάλλιον εἰπεῖν ἔχοι ἢ ὅτι ἔτι καὶ νῦν τοῖς προγόνοις ὀνομαζομένοις ἀπομνημονεύεται ὁπόστος ἀφ' Ἡρακλέους ἐγένετο, καὶ τούτοις οὐκ ἰδιώταις ἀλλ' ἐκ βασιλέων βασιλεῦσιν;¹¹ (1, 1-3).

Να συγκρίνετε την άποψη που εκφράζει εδώ ο Ξενοφώντας με τη βασική θέση του Αριστοτέλη στο κείμενό σας.

Λεξιλογικές – Σημασιολογικές ερωτήσεις

1. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τις ετυμολογικά συγγενείς τους λέξεις που βρίσκονται στη στήλη Β. Δυο λέξεις της στήλης Β περισσεύουν.

Α	Β
περιγίγνομαι	ἀδεια ¹²
ἔχω	δοχείο
φέρομαι	αγενής
παρεκκλίνω	ευφυΐα
πέφυκα	ένδεια
δέχομαι	δίφρος
δέομαι	ενοχή
	κλίτος
	παράκληση

ἔθος: α) Να δώσετε δύο ομόρριζα ρήματα στην αρχαία ελληνική και να γράψετε τη σημασία τους¹³.

β) Να γράψετε δύο ομόρριζα ουσιαστικά της λέξης στη νέα ελληνική.

4. Να δώσετε αντώνυμα των λέξεων στην αρχαία ελληνική: ἀρετή, γένεσις¹⁴, πλεῖον, αὐξησις, ἐμπειρία.

5. πῦρ: Να βρείτε τέσσερις φράσεις της νέας ελληνικής στις οποίες χρησιμοποιείται η λέξη¹⁵.

6. Να γράψετε σύνθετες λέξεις της νέας ελληνικής με πρώτο συνθετικό τις λέξεις: λίθος, πῦρ (πέντε σύνθετες για καθεμία).

Η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα

ΕΝΟΤΗΤΑ

7

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

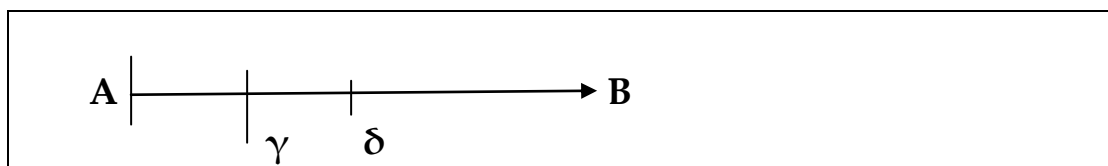
Σε κάθε τι λοιπόν που είναι συνεχόμενο και που μπορεί να διαιρεθεί είναι δυνατόν να ξεχωρίσουμε το μεγαλύτερο, το μικρότερο ή το ίσο και όλα αυτά είτε σε σχέση προς το ίδιο το πράγμα είτε σε σχέση προς εμάς. Όταν λέω μέσο σε σχέση προς το πράγμα εννοώ αυτό που απέχει εξίσου και από το ένα και από το άλλο άκρο, το οποίο είναι ένα και το ίδιο για όλους ▪ όταν πάλι λέω μέσο σε σχέση προς εμάς (εννοώ) αυτό που ούτε μας περισσεύει ούτε μας λείπει : και αυτό δεν είναι ένα ούτε το ίδιο για όλους. Για παράδειγμα αν τα δέκα είναι πολλά και τα δύο λίγα, μέσο σε σχέση προς το πράγμα θεωρείται το έξι αφού αυτό υπερέχει αλλά και υπερέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων ▪ αυτό βέβαια είναι το μέσο σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής. Το μέσο όμως σε σχέση προς εμάς δεν θα το ορίσουμε έτσι : διότι αν για κάποιον δέκα μερίδες φαγητό είναι πολύ και δύο μερίδες είναι λίγο ο τροπονητής δεν θα του συστήσει έξι μερίδες, γιατί και αυτή ποσότητα θα μπορούσε να είναι πολύ για αυτόν που θα τη φάει πολύ ή λίγη. Για τον Μίλωνα λίγη, ενώ για αυτόν που αρχίζει τα γυμνάσματα πολύ. Όμοια και στο τρέξιμο και στην πάλη. Έτσι λοιπόν ο ειδικός αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη, και επιζητεί το μέσο και αυτό προτιμά και μάλιστα μέσο όχι σε σχέση με το πραγματικό αντικείμενο, αλλά σε σχέση με τα δικά μας μέτρα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Κάθε τι που είναι συνεχές διαιρείται σε ίσα ή άνισα κομμάτια.
- Η διαίρεση μπορεί αν γίνει με κριτήριο το ίδιο το πράγμα ή το υποκείμενο.
- Το μέσο ενός πράγματος είναι αυτό που ισαπέχει από τα άκρα του πράγματος με κριτήριο το υποκείμενο.

Ας φαντασθούμε λοιπόν ένα ευθύγραμμο τμήμα που δυνητικά τείνει προς το άπειρο. Ο Αριστοτέλης θεωρεί αυτό το τμήμα σαν συνεχές και διαιρετό. Έτσι το τμήμα $\gamma\mathbf{B}$ είναι το πλείον, το $\mathbf{A}\gamma$ το έλαττον, το $\mathbf{A}\delta$ το ίσον. Όλα αυτά όμως ως προς το πράγμα.

Η έννοια της
μεσότητας



Η μεσότητα όμως ως προς εμάς μπορεί να είναι το $\mathbf{A}\delta$, μπορεί όμως να είναι και ένα άλλο σημείο κοντά στο δ . Και αν στη γεωμετρία τα πράγματα είναι σαφώς μετρήσιμα, **στις ηθικές αρετές γίνονται ασαφή** : π.χ. στην αυτοσυγκράτηση στο αλκοόλ, μπορεί αντικειμενικά για την ασφαλή οδήγηση λ.χ. τα δύο ποτήρια να είναι το άκρο της ανοχής, ενώ ως προς εμάς να είναι το έλαττον.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Να επισημάνετε τα γνωρίσματα που θεωρεί ο Αριστοτέλης απαραίτητα για ένα πράγμα, ώστε να είναι δυνατόν να του αποδοθούν οι έννοιες τὸ πλείον, τὸ έλαττον και τὸ ίσον.
2. Ο φιλόσοφος δομεί εδώ τη σκέψη του γύρω από τις έννοιες της «μεσότητας» και των δύο «ακροτήτων». Αφού εντοπίσετε τις λέξεις ή φράσεις (ονοματικά και ρηματικά

σύνολα) που αναφέρονται σε κάθε έννοια χωριστά, να διατυπώσετε με δικά σας λόγια τους ορισμούς που δίνει ο Αριστοτέλης.

3. Ποια κριτήρια χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να προσδιορίσει τα είδη της «μεσότητας» και ποιο είδος έχει άμεση σχέση με την ηθική αρετή; Να στηρίξετε την απάντησή σας στο κείμενο.

Η μεσότητα κατά τον Αριστοτέλη μπορεί να είναι αντικειμενική (κατ' αυτό τό πράγμα) ή υποκειμενική (πρός ήμᾶς). Η υποκειμενικότητα της μεσότητας όμως δεν είναι ούτε συμβιβασμός ούτε απροσδιόριστη. Συνίσταται στην προαίρεσίν μας, στην προσωπική μας δηλ. επιλογή μεταξύ του καλού (ἀρετή) και της υπερβολής ή της έλλειψής. Για να αποκοθήσει λοιπόν ο συνετός άνθρωπος (ἐπιστήμων) ορθή ἔξη (μεσότητα) επιλέγει (ζητεῖ και αἰρεῖται) τη μεσότητα που ανταποκρίνεται στο δικό του χαρακτήρα.

4. Ο Αριστοτέλης για να διασαφηνίσει τα είδη της «μεσότητας» παίρνει ένα παράδειγμα από το χώρο του αθλητισμού. Προσπαθήστε να κάνετε το ίδιο, χρησιμοποιώντας ένα ανάλογο παράδειγμα από τη μαθητική ζωή. Στο κείμενό σας να κρατήσετε αυτούσιους τους αριστοτελικούς όρους.

Λεξιλογικές – σημασιολογικές ερωτήσεις

1. τῷ ἀρχομένῳ – αἰρεῖται : α) Ποια σημασία έχουν οι λέξεις στο κείμενο; β) Ποια άλλη σημασία των ρημάτων γνωρίζετε;
2. γυμνάσια : α) Να γράψετε την ετυμολογική προέλευση της λέξης και τη σημασία της στο κείμενο. β) Να δώσετε τις σημασίες της λέξης στη νέα ελληνική.
3. Να βρείτε στο κείμενο συνώνυμα των λέξεων : κελεύω, ἦττον, προτιμῶ, ἐπαῖων, βιβρώσκω.
4. φεύγω : Χρησιμοποιώντας το ρήμα να δώσετε στην αρχαία ελληνική α) τον πολιτικό όρο «οι εξόριστοι», β) τη σημασία του δικανικού όρου φεύγω φόνου⁵³.
5. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: ἐπισταμένως, λειπτέον, πρόσληψις, συνοχή, ταυτότης.
- A. Να χαρακτηρίσετε την ετυμολογική προέλευση των παρακάτω συνθέτων ως σωστή ή λανθασμένη σημειώνοντας ένα X στην αντίστοιχη στήλη.

- α) ὑπερβολή < ὑπέρ + βούλομαι
 β) ἀλείπτῃς < ἀ (στερητ.) + λείπω
 γ) ἀναλογία < ἀνά + λέγω
 δ) ἐπιστήμων < ἐπίσταμαι
 ε) προστάζω < πρό + στάζω

⁵³ α) οί φεύγοντες, β) κατηγορούμαι για ανθρωποκτονία.

Η αρετή - όπως και η τέχνη - βρίσκεται στη μεσότητα



ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Aν λοιπόν κάθε επιστήμη εκπληρώνει το έργο της άρτια με αυτόν τον τρόπο, αποβλέποντας δηλ. προς το μέσον και κατευθύνοντας σε αυτό τα έργα της (για αυτό συνηθίζουν να προσθέτουν στο τέλος για τα έργα που είναι άρτια ότι δεν είναι δυνατόν ούτε να αφαιρέσει ούτε να προσθέσει κανείς (κάτι), με τη σκέψη ότι η υπερβολή και η έλλειψη φθείρει την τελειότητα ενώ η μεσότητα τη διασφαλίζει • και οι άξιοι τεχνίτες, όπως λέμε, εργάζονται αποβλέποντας σε αυτό) • και (αν) η αρετή, όπως ακριβώς και η φύση, είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη, τότε θα έχει για στόχο της το μέσο. Εννοώ την ηθική (αρετή) διότι αυτή σχετίζεται με τις συναισθηματικές διαθέσεις και τις πράξεις, και σε αυτές ακριβώς υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και μέσο.

Η έννοια της μεσότητας

Πιο συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης είχε συνθέσει ένα διάγραμμα όπου κατέγραφε παραστατικά τους βαθμούς της έλλειψης, της υπερβολής και της μεσότητας αναφορικά με τις ηθικές αρετές. Ο πίνακας αυτός παρατίθεται στα *Ηθικά Ευδήμεια*.

Ένα απόσπασμά του παρατίθεται εδώ :

<u>ΕΛΛΕΙΨΗ</u>	<u>ΜΕΣΟΤΗΤΑ</u>	<u>ΥΠΕΡΒΟΛΗ</u>
ἀοργησία	πραότητης	ὀργιλότης
δειλία	ἀνδρεία	θρασύτης
κατάπληξις	αἰδώς	ἀναισχυντία
ἀνώνυμον	νέμεσις	φθόνος
ζημία	δίκαιον	κέρδος
εἰρωνεία	ἀλήθεια	ἀλαζονεία
ἀπέχθεια	φιλία	κολακεία
κακοκοπάθεια	καρτερία	τρυφερότης
μικροπρέπεια	μεγαλοπρέπεια	διαπανηρία
εὐήθεια	φρόνησις	πανουργία

Πώς συνδέονται οι έννοιες ἐπιστήμη – τέχνη – φύση;

Οι δύο έννοιες στο συγκεκριμένο χωρίο (όπως και η χρήση της έννοιας ἐπιστήμων) στην ενότητα 7, αναφέρονται περισσότερο στους τεχνίτες καθώς προσιδιάζουν στην τέχνη. Όπως και να 'χει ως ἐπιστήμη εδώ δεν εννοείται η συστηματική γνώση καθώς σε αυτή δεν υπάρχει το «προς ἡμᾶς» η υποκειμενική δηλ. αντίληψη της πραγματικότητας. Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη, καθώς κάθε φυσική μορφή τείνει προς την τελειότερη μορφή της, ενώ η τέχνη είναι στατική και μιμείται τη φύση.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ο όρος επιστήμη στον Αριστοτέλη άλλοτε ισοδυναμεί με τον όρο τέχνη, ενώ άλλοτε χρησιμοποιείται με τη συνηθισμένη και σήμερα σημασία του (συστηματοποιημένη γνώση), οπότε και εντάσσεται από τον φιλόσοφο στις διανοητικές αρετές. Με ποιο περιεχόμενο χρησιμοποιείται ο όρος στην ενότητα; Ποιο είδος «μεσότητας» αντιστοιχεί σε κάθε σημασία του όρου;
2. Ο Αριστοτέλης σε προηγούμενη ενότητα (6η) αναφέρθηκε στην αρετή του οφθαλμού, του ίππου κτλ., σε σχέση με την ολοκλήρωση του έργου που η φύση έχει αναθέσει σε κάθε ζώο ή πράγμα. Με βάση αυτές τις απόψεις και με τη βοήθεια των πληροφοριών που περιέχονται στο κείμενό σας, να δείξετε πότε μία τέχνη είναι «ενάρετη».
3. Χρησιμοποιώντας όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας, να δώσετε τον ορισμό των άριστων έργων και να τον αιτιολογήσετε.
4. Να δώσετε με δικά σας λόγια τη σχέση της ηθικής αρετής με την τέχνη και τη φύση. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης ως βάση σ' αυτόν τον συσχετισμό; Να αιτιολογήσετε την υπεροχή της φύσης και της ηθικής αρετής απέναντι στην τέχνη⁵⁶.
5. Στην αριστοτελική (τυπική) Λογική έχουμε υποθετικούς συλλογισμούς των οποίων το συμπέρασμα εξάγεται από προκείμενες προτάσεις από τις οποίες η μία τουλάχιστον είναι υποθετική. α) Να επισημάνετε έναν τέτοιο συλλογισμό στο κείμενό σας και να τον καταγράψετε προτάσσοντας τις προκείμενες προτάσεις και καταλήγοντας στο συμπέρασμα. β) Νομίζετε ότι ένα τέτοιο είδος συλλογισμού ταιριάζει στο επιστημονικό ύφος⁵⁷;

Ο υποθετικός λόγος στο συγκεκριμένο χωρίο αποτελείται από δύο υποθέσεις : 1) *Εἰ δὲ πᾶσα ἐπιστήμη ...* 2) *ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα ...* Απόδοση : *τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική.*

Ἀς προσέξουμε τη δυνητική ευκτική που δηλώνει υποκειμενική γνώμη, συγκατάβαση, ανοχή στην άποψη του άλλου.

6. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ψυχή του ανθρώπου ἀληθεύει, ανακαλύπτει την ἀλήθεια, με τη βοήθεια των διανοητικών αρετών, όπως ἡ φρόνησις, ἡ σοφία και ὁ νοῦς (HN, 1139 b 15-20). Νομίζετε ότι ὅσα αναφέρονται στην ενότητα για τη «μεσότητα» μπορούν να ισχύουν για τις διανοητικές αρετές; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.

7. πάθη: Σε άλλο χωρίο ο φιλόσοφος διευκρινίζει: Λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν ὀργὴν φόβον θάρσος φθόνον χαρὰν φιλίαν μῖσος πόθον ζῆλον ἔλεον, ὅλως οἷς ἔπεται ἡδονὴ ἢ λύπη (HN, 1105 b 23-26). Λαμβάνοντας υπόψη σας αυτή τη διευκρίνιση και ὅσα εκτίθενται στις ενότητες 5η και 8η, να δώσετε τα κοινά σημεία των ηθικῶν αρετῶν με τα πάθη και τις πράξεις.
8. Η «μεσότητα» αποτελεί κεντρική έννοια της αριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Να αντιπαραβάλετε τις θέσεις που διατυπώνει ο Σταγειρίτης στην ενότητα με ὅσα εκθέτει για το ίδιο θέμα στα Πολιτικά και να δείξετε πῶς καταλήγει ὅτι η «μεσότητα» είναι αναγκαία για την πολιτεία⁵⁸.
9. Καθώς η Αντιγόνη οδηγείται στην υπόγεια φυλακή της, στο τέταρτο επεισόδιο της ομώνυμης τραγωδίας του Σοφοκλή, απευθύνει τελευταίό χαιρετισμό στους συμπολίτες της (στ. 801-882), ψάλλοντας μαζί με τον Χορό ένα θρηνητικό τραγούδι (κομμός). Μέσα σ'αυτή την ατμόσφαιρα ο Κορυφαίος σε μια αποστροφή του προς την ηρώίδα λέει :

ΧΟ. προβᾶσ' ἐπ' ἔσχατον θράσους

ὑψηλὸν ἐς Δίκας βάθρον

πολὺ προσέπεσας, ὦ τέκνον (στ. 853-855).

(«Σκαρφάλωσες στην κορυφή του θράσους

και στον απρόσιτο της Δίκης θρόνο,

παιδί μου, παραπάτησες». Μετάφραση: Κ. Χ. Μύρης).

Να εντοπίσετε τα κοινά στοιχεία μεταξύ των απόψεων του Αριστοτέλη για τη «μεσότητα», την «έλλειψη» και την «υπερβολή», και της μομφής που επιρρίπτει ο Κορυφαίος στην κόρη του Οιδίποδα. Νομίζετε ὅτι ο Αριστοτέλης θα συμφωνούσε με την άποψη του Κορυφαίου του Χορού;

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. Α. Να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που σημαίνουν στη νέα ελληνική: α) αυτόν που σκέπτεται βαθιά, που βρίσκεται σε περισυλλογή, β) διαλέγω.

Διευκρινίσεις για τη μεσότητα

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΕΝΟΤΗΤΑ

9

Για παράδειγμα, είναι δυνατόν κανείς και να φοβηθεί και να δείξει θάρρος και να επιθυμήσει και να οργιστεί και να ευσπλαχνισθεί και γενικά να ευχαριστηθεί και να δυσαρεστηθεί και πολύ και λίγο και ούτε το ένα ούτε το άλλο από αυτά είναι καλά • να τα αισθανθεί όμως κανείς όλα αυτά τη στιγμή που πρέπει και με αφορμή τα πράγματα που πρέπει και σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει και για το λόγο που πρέπει, είναι το μέσο και άριστο, το οποίο είναι (χαρακτηριστικό) της αρετής. Παρόμοια και στις πράξεις υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσο. Η αρετή ακριβώς έχει να κάνει ,με τα πάθη και τις πράξεις, στα οποία η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν λάθος και κατακρίνονται, ενώ το μέσο επαινείται και είναι το σωστό • και τα δύο αυτά πάνε μαζί με την αρετή. Επομένως η αρετή είναι μία μεσότητα, γιατί έχει για στόχο της το μέσο.

Η έννοια της μεσότητας

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να προσδιορίσει ακριβέστερα την αρετή αναφορικά με τα πάθη και τις ενέργειές μας. Με τους προσδιορισμούς του χρόνου (δτε δεῖ), του τρόπου (ώς δεῖ), της αιτιότητας και του σκοπού (πρὸς οὗς, οὗ ἕνεκα). Για να διαπιστώσουμε λοιπόν αν η συμπεριφορά ενός ανθρώπου (είτε ως πάθος είτε ως πράξη) είναι μεσότητα πρέπει να εξετάσουμε αν εξασφαλίζει τις παρακάτω προϋποθέσεις :

- Φοβήθηκε λ.χ. **όταν έπρεπε;**
- **Κάτω από τις συνθήκες που έπρεπε;**
- **Με εκείνον ή εκείνους τους ανθρώπους που έπρεπε;**
- **Για το λόγο που έπρεπε;**
- **Με τον τρόπο που έπρεπε;**

Ασαφές παραμένει αυτό **το δεῖ** το οποίο προφανώς αναφέρεται στην παράδοση της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας που για τον Αριστοτέλη – και όχι για μας – ήταν σαφής και οριοθετημένη. Τα μᾶλλον ή ἤττον του κειμένου δηλ. αναφέρονται σε ένα απροσδιόριστο για μας δέον που δηλώνει το συλλογικό πνεύμα της

κοινότητας, αλλά και τους παραδοσιακούς κανόνες (άγραφο δίκαιο) που αυτή η κοινότητα επιλέγει ως πρότυπο συμβίωσης. Π.χ. στη σπαρτιατική κοινότητα το θράσος (η παντελής δηλ. άγνοια του φόβου) θεωρείται μεσότητα, ενώ στην Αθήνα το θάρρος, το οριοθετημένο και λογικό δηλ. αίσθημα ενάντια στο φόβο είναι η μεσότητα.

Με αυτό τον τρόπο δηλώνεται σαφέστατα και η **κοινωνική διάσταση της αρετής**, της μεσότητας η οποία σαφώς προϋποθέτει την **προαίρεση** και την **αναζήτηση** του υποκειμένου, καθορίζεται όμως και από τα μέτρα της συγκεκριμένης κοινωνίας στη οποία το άτομο ζει. Ας δούμε άλλο ένα παράδειγμα : ζημία – δίκαιον – κέρδος. Στην αθηναϊκή κοινωνία η ζημία (η φτώχεια) δεν είναι αξιοζήλευτη, ενώ ο πλούτος αποτελεί ύβρη. Στις σημερινές δυτικές κοινωνίες το κέρδος (ο μέγιστος δηλ. πλούτος) αποτελεί μεσότητα!

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης διευκρινίζει τις σκέψεις που διατύπωσε πιο πάνω, κυρίως στην τελευταία περίοδο της προηγούμενης ενότητας: λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν αὐτὴ γὰρ ... καὶ τὸ μέσον. α) Ποιον τρόπο ανάλυσης χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να δώσει τις διευκρινίσεις που θεωρεί αναγκαίες; (Προσέξτε τη λέξη με την οποία εισάγεται η ενότητα). β) Να αποδώσετε με δικά σας λόγια τις διευκρινίσεις αυτές.
2. Σε ποια πάθη αναφέρεται στην ενότητα ο Αριστοτέλης και ποιες γενικότερες συναισθηματικές καταστάσεις τα συνοδεύουν;
3. Όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα (7η), η μεσότητα που έχει σχέση με την ηθική αρετή ορίζεται με κριτήριο το υποκείμενό της (πρὸς ἡμᾶς). Ποια κριτήρια προσθέτει εδώ ο φιλόσοφος, ώστε να οριστεί πληρέστερα η έννοια της «μεσότητας»;

Λεξιλογικές -σημασιολογικές ερωτήσεις

1. Να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που είναι ομόρριζες με την πρόθεση ἀμφί.
β) Να δώσετε σύνθετα ρήματα, επίθετα και ουσιαστικά, στη νέα ελληνική, με πρώτο συνθετικό την πρόθεση ἀμφί. Ποια σημασία προσδίδει στο δεύτερο συνθετικό η παρουσία της πρόθεσης;
2. φοβηθῆναι, ἐλεῆσαι: α) Να γράψετε τα ομόρριζα ουσιαστικά που αποτελούν θεμελιώδεις όρους του αριστοτελικού ορισμού για την τραγωδία. β) Να δώσετε από ένα συνώνυμο και ένα αντώνυμο στον κάθε όρο⁶⁸.

ΕΝΟΤΗΤΑ

10

Τελικός ορισμός της αρετής

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Και κάτι ακόμα : το σφάλμα μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους (γιατί το κακό είναι συστατικό του απείρου, όπως διδασκαν οι Πυθαγόρειοι, ενώ το καλό πάει μαζί με το πεπερασμένο) το σωστό όμως γίνεται με ένα μόνο τρόπο (για αυτό κιόλας το ένα είναι εύκολο, το άλλο δύσκολο, δηλ. εύκολο να αποτύχει κανείς στο σκοπό του, και δύσκολο να τον πετύχει). Για αυτόν λοιπόν τον λόγο η υπερβολή και η έλλειψη (είναι γνωρίσματα) της κακίας, ενώ η μεσότητα της αρετής. «με ένα μόνο τρόπο γινόμαστε καλοί, κακοί όμως με πολλούς τρόπους». Επομένως η αρετή είναι μία έξη που ελεύθερα επιλέγεται, η οποία βρίσκεται στη μεσότητα τη σχετική με εμάς, που καθορίζεται με κριτήρια λογικά και ακριβώς τέτοια, όπως θα τα καθόριζε ο σώφρων άνθρωπος. Είναι μεσότητα μεταξύ δύο κακιών, που η μια βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης• και ακόμα (είναι μεσότητα) λόγω του ότι σε σχέση με αυτό που πρέπει άλλες (από τις κακίες) υπολείπονται και άλλες πλεονάζουν και στα ψυχικά αισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή βρίσκει και επιλέγει το μέσο.

Τα ενάντια και οι Πυθαγόρειοι

Ο Αριστοτέλης έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με τους Πυθαγόρειους στο έργο του *Μετά τα Φυσικά*. Για τους Πυθαγόρειους λοιπόν η αρχή των όντων ήταν τα «*έναντία*» η συνύπαρξη δηλ. δυνάμεων και των αντιθέτων τους. Η αρχή της αρμονίας του κόσμου για τους Πυθαγορείους είναι η επικράτηση της μιας δύναμης πάνω στην άλλη, η «*μοναρχία*». Οι Πυθαγόρειοι σχημάτιζαν δέκα αντιθετικά ζεύγη τέτοιων αντιθετικών αρχών – κατηγοριών. Ο Αριστοτέλης τα διέσωσε στο έργο του *μετά τα*

Φυσικά.

πέρας και ἄπειρον
περιττόν και ἄρτιον
έν και πλήθος
δεξιόν και ἄριστερόν
ἄρρεν και θῆλυ
ἡρεμοῦν και κινούμενον
εὐθύ και καμπύλον
φῶς και σκότος
ἀγαθόν και κακόν
τετράγωνον και ἑτερόμηκες

Σημασία έχει εδώ η κατάταξη του *ἀγαθοῦ* στο αριστερό μέρος της συστοιχίας μαζί με το φῶς και το εὐθύ, το πέρας και το ευθύ.


Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Να γράψετε σε δύο στήλες τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών που χαρακτηρίζουν το αγαθό/την ορθή πράξη και το κακό/την εσφαλμένη πράξη και να τα εξηγήσετε με δικά σας λόγια, χρησιμοποιώντας και παραδείγματα για καθεμία έννοια.
2. Να γράψετε τη συλλογιστική πορεία μέσα από την οποία ο Αριστοτέλης καταλήγει ότι η αρετή είναι μεσότης.
3. Ποιο είναι το νόημα του στίχου που παρεμβάλλει ο Αριστοτέλης και ποια σημασία έχει για την επιχειρηματολογία του;
4. Ποια σημασία έχει η προαίρεσις και ειδικά το γεγονός ότι η αρετή χαρακτηρίζεται ως ἕξις προαιρετική; Για να κατανοήσετε τη σημασία της σκεφθείτε αν θα μπορούσε να χαρακτηρίζεται από αντίθετες προς την προαίρεσιν έννοιες -γνωρίσματα.

5. Ποιο είναι το προσεχές γένος της αρετής και ποια η ειδοποιός της διαφορά όπως περιλαμβάνονται στον ορισμό της⁷⁴ ;
6. Να εξηγήσετε τι σημαίνει υποκειμενικός και αντικειμενικός χαρακτήρας της αρετής.
7. καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι: Εξηγήστε με δικά σας λόγια τη φράση, αφού τη συνδέσετε με ανάλογες διατυπώσεις στην ενότητα 7.
8. φρόνιμος, τοῦ δέοντος : Το περιεχόμενο των εννοιών αυτών δεν είναι πάντοτε, οριστικά και εφάπαξ καθορισμένο. Να εξηγήσετε, σύμφωνα και με όσα συζητήσατε στην προηγούμενη ενότητα, ποιος ορίζει το περιεχόμενό τους και ποια είναι τα όρια του υποκειμενικού και του αντικειμενικού σ' αυτές τις έννοιες;
9. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, οι Πυθαγόρειοι θεωρούσαν το κακό αδιαμόρφωτο και το καλό διαμορφωμένο;
13. Στην 6η ενότητα ο Αριστοτέλης αφού είχε προσδιορίσει το προσεχές γένος της αρετής προχώρησε στην ειδοποιό διαφορά της. Ποιες έννοιες διευκρίνισε από την 7η έως και την 9η ενότητα και ποια γνωρίσματα πρόσθεσε στην έννοια της αρετής; Να τα αποδώσετε με σύντομες προτάσεις και να τα συνδέσετε με τον ορισμό της αρετής στη 10η ενότητα.



Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. **προαίρεσις** : Χρησιμοποιώντας τη λέξη προαίρεση και παράγωγα ή ομόρριζά της, να γράψετε φράσεις στην νέα ελληνική και να δώσετε τη σημασία τους.
2. **φρόνιμος** : Να γράψετε όσες σημασίες της λέξης στην αρχαία και στη νέα γλώσσα γνωρίζετε.
3. **ράθυμος, ραδιουργία, ευπαθής, μεσόγειος, προορισμός, λιποψυχώ, αφορίζω, σχέση, εφεύρεση, έμπρακτος**: Με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια;




Οι ηθικές αρετές γίνονται κτήμα μας για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα που καταστρέφονται. Η συμμετοχή μας στην κοινωνία καθορίζει την απόκτησή τους ή την απώλειά τους.

Οι ηθικές αρετές συνιστούν σταθερά στοιχεία του χαρακτήρα μας (έξεις). Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από όμοιες ενέργειες, η ποιότητά τους όμως καθορίζεται από την ποιότητα των όμοιων πράξεών μας.





Οι ηθικές αρετές σε αντίθεση με τις διανοητικές είναι αποτέλεσμα εθισμού, συνεπώς επίκτητες. Απόδειξη ότι πρώτα τις χρησιμοποιούμε και μετά τις αποκτούμε.




Οι ηθικές αρετές γίνονται κτήμα μας για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα που καταστρέφονται. Η συμμετοχή μας στην κοινωνία καθορίζει την απόκτησή τους ή την απώλειά τους.

Οι ηθικές αρετές συνιστούν σταθερά στοιχεία του χαρακτήρα μας (έξεις). Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από όμοιες ενέργειες, η ποιότητά τους όμως καθορίζεται από την ποιότητα των όμοιων πράξεών μας.





Οι ηθικές αρετές σε αντίθεση με τις διανοητικές είναι αποτέλεσμα εθισμού, συνεπώς επίκτητες. Απόδειξη ότι πρώτα τις χρησιμοποιούμε και μετά τις αποκτούμε.



Η αρετή είναι μεσότητα,
ως προς το υποκείμενο.

Η μεσότητα αποτελεί
αποφυγή της κακίας, δηλ.
της υπερβολής και της
έλλειψης.

Η μεσότητα αναζητε'ται και
επιλέγεται από το
υποκείμενό της, αλλά
αποτελεί κοινωνικά
προσδιορισμένη ιδιότητα
καθώς υπακούει σε
προσδιορισμούς χρόνου,
αιτιότητας, δικαιοσύνης
ακόμα και συμπεριφοράς.



Οι ηθικές αρετές είναι
έξεις, δηλ. ικανότητες που
τελειοποιούν και
καθιστούν ικανό τον
άνθρωπο να αποδώσει το
έργο του.